

5. Бахадырова С. Роман хэм дәуір.- Нөкис: «Қарақалпақстан», 1978.

6. Взаимосвязи и взаимодействие национальных литератур.-Москва: «Издательство Академии Наук», 1961.

РЕЗЮМЕ

Бу мақолада қарақалпақ адиби А.Бегимовнинг «Балықшының қызы» асари тахлили мисолида XX аср қарақалпақ насрининг ұрганилиши кўриб чиқилады. Қарақалпақ романининг типологиясы масалалары ұрганилиб, ilk қарақалпақ романида бадий образлар яратышда ижодий маҳорат муаммолары тахлил қилинады. А.Бегимовнинг «Балықшының қызы» романидаги Айқиз образы, С.Мухановнинг «Ботакөз» романидағы Ботакөз образы, А.Қадрийнинг «Ұтқан кунлар» романидағы Кумуш образы тарихий-қиёсий жиһаттан куриб чиқилады ва роман типологиясы муаммоси хам ұрганилады.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются вопросы изучения каракалпакской прозы XX века, на примере анализа произведения каракалпакского писателя А.Бегимова «Балықшының қызы» («Дочь рыбака»). Изучаются вопросы типологии каракалпакского романа. Анализируются проблемы творческого мастерства в создании художественных образов в первых каракалпакских романах. В историко-сравнительном аспекте рассматриваются образы Айқыз из романа А.Бегимова «Балықшының қызы», Ботакөз из романа С.Муханова «Ботакөз», Кумуш из романа А.Қадыри «Минувшие дни» и т.д. Также изучается проблема типологии романа.

SUMMARY

This article examines the issues of studying the Karakalpak prose of the twentieth century, on the example of the analysis of the work of the Karakalpak writer A. Begimov "Baliqshiniń qızı" ("The Fisherman's Daughter"). The issues of typology of the Karakalpak novel are studied, the problems of creative skill in the creation of artistic images in the first Karakalpak novels are analyzed. The images of Ayqız from the novel by A. Begimov "Baliqshiniń qızı", Botakoz from the novel by S. Mukanov "Botakoz", Kumush from the novel are considered in the historical and comparative aspect. A. Qadiri "Days bygone", etc. The problem of the typology of the novel is also being studied.

НАҰАЙЫ ХӘМ БУХАРА АЙМАҒЫ ҚАРАҚАЛПАҚ ЖЫРАҰЛАРЫ ХАҚҚЫНДА БИР-ЕКИ АҰЫЗ СӨЗ

Г.М.Эгамкулова - таяныш докторант

Әжсинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: жиrow, Шанқай жиrow, жиrowчилик мактаби, достон, адабий мерос

Ключевые слова: жиrow, Шанкай жиrow, жиrow школа, эпос, литературное наследие

Key words: жиrow, Shankay жиrow, жиrow school, epic, literary heritage

Жырау-халықлар арасында дәстан, термелерди атқарыушы халық жыршысы болған. Үлкен жәміяттік жыйынларда, той мерекелерде жыраулар қобыз бенен термелерди атқараған. Халық арасында үлкен сый-хұрметке ийе болған жыраулар бақсышылық пенен де шұғылланған. Халық батыры болған. Олар халық басына аұыр күнлер түскенде өзлериниң өткір сөзлери менен, тәсиршен жырлары менен халықты бирлестиріп, халық пенен бирге болған. Халықтың улы менен қызларының ұатанды, елди қорғаудағы ерлік ислерин көркем сөз бенен тәриплеген. Өзинен кейинги шәкірт қалдыруы оларға дәстүр болған. Жыраулардың шебер, көркем таланты менен жыраушылық өнери де қәлиплескен.

Жыраушылық өнери өзиниң ерте дәуірлерден берли киятырған узақ тарихына ийе өнер болып, сөз хәм саздың өз ара уйғынлығы нәтижесинде қәлиплескен. Қарақалпақ жыраушылық өнери өз сағасын қобыздың пири Қорқыт атадан басып (X әсир), XIV әсирдеги Соппаслы Сыпыра жырауға жалғастырады. Соннан кейин, бул өнерди Ноғайлы дәуіріндеги Асан қайғы (XV), Қазтуған жырау (XV), Доспанбет жырау (XVI), Шалқийиз жырау (XVI) дауам еттирип, Мүйтен жырау (XVII), Жийен жырау (XVII), Шаңқай (XIX) жыраулар жалғастырады.

Қарақалпақ жыраушылық өнери бизиң хәзирги дәуіримизге шекем бир қанша жолларды басып, көп әсирлик басқышлардан өтип келгенлиги қәнигелерге кеңнен мәлим. Минен, усы узақ дәуір аралығында жыраудың, оның саз әспабы қобыздың, улыума жыраушылық өнердиң ең бийик шыңларға шығып рауажланған уақытларыда, хеш кимге қызық болмай итибардан шетте қалып кеткен гезлери де болды. Бизге мәлим Кеңес хукиметиниң 1930-1940 жылларында биз сүйип атқаратуғын хәм тыңлайтуғын «Едиге», «Ер Шора» сыяклы дәстанларды атқаруы қадаған етилгенлиги, оны атқарған жырауларды куудалау, жазға тартуы сыяклы ислердиң әмелге асырғанлығы, хәтте 1950-жыллардан тап Ғәрезсизликке дейинги дәуірлер ишинде де «Алпамыс», «Қоблан» сыяклы дәстанлар үстинде болған ескиликтің сарқыты деген нигилистлик көзқараслардың сарқыты сақланып келгенлиги хеш кимге сыр емес. Әне, әйне усындай кертартпа көзқараслар менен иллетлер жыраушылық

өнериниң белгили бир уақытларға шекем рауажланыуына, оны тууған халқынан алыслатыуға себепши болған факторлар десек қәтелеспиймиз.

Көрип отырғанымыздай, жыраушылық өнери урыстан кейинги дәуірлерде де оғада қыйын жағдайларда рауажланған.

Бирақ қандай қыйын жағдайлар болыуына қарамастан бул өнердиң хәзирги түркий халықлар ушын тек бизде ғана сақланып қалуы сырлары таң қаларлық хәм изертлеуіге турарлық кубылыс.

Жыраушылық өнерин биз тек қарақалпақ халқында ғана бар, тек бизде ғана сақланып қалған деп еркин хәм аңсат кылып айтамыз. Бирақ, усы күнге шекем жетип келиуі аңсат болмағанлығы хәққында жоқарыда келтирилген мысаллардан басқа да толып атырған фактлер менен дәлиллейимиз мүмкин.

Қарақалпақлар Қоқан, Даңғара, Балықшы, Нурата, Байсын, Кенимех районларына жунгарлар шабылыуынан алдында қоныс басып, жасап келгенлиги тарихтан мәлим. Сонлықтан, Қарақалпақ жыраушылық өнери жоқарыдағы аймақларда да ең жайып, рауажланып, шебер жыршылар, дәретиушелер қәлиплести. Усындай дәретиушилердиң бири, Жийен жыраудан кейинги «Қырық қыз» дәстанын ең жақсы атқарушылардың бири болған Шаңқай жырауды айрықша атап өтсек болады. Шаңқай жырау хәққында толық мағлыұматлар тарихый архивлер де оғада аз. Айырым мағлыұматларға қарағанда оның шын аты Досмухаммед, ямаса Досымбет болып, қарақалпақлардың маңғыт урыуы, оймауыт тийресинен болған. Шаңқай жырау шама менен 1814-жылы дүньяға келип, 1884-жылға шекем өмир сүрген. Ол Бухара этирапы, Нурата тауларының етеклери, хәзирги Кенимех этираптарын мекән етип жасаған. Шаңқай жырауды айырым орынларда «Шаңқөт», «Шаңкет» деп келтирип өтилген. Илимпаз Қаллы Айымбетов бул бойынша «Гейпара мағлыұматларда Шаңқай жырауды ондағы өзбеклер «Шаңкет» деп атаған дейди. Қоңсы халықлар гейбир атамаларды өзиниң сөйлеу тилине бейимлеп алады» [1:84] –деген пикирди айтып өткен.

Ал, Табысқан Қанаатов болса «Шаңқай» ямаса «Шаңқөт» оның көп ел гезип бир жерде турақламай жырайтуғынына қарап берилген лақабы болса керек» - деген пикир билдиреди [4:62].

Шаңқай жыраўдың атқарған намалары, дәстанлары деп «Гөрүғлының туўылыўы», «Әўезхан», «Кунтуўмыш», «Гүлайым», «Даллы айым», «Қаншайым», «Шийрин-Шәкер», «Малика хайяр», «Толыбай сыншы» дәстанлары хәм «Шаңқай жолы» намасын айтады. Шаңқай жыраў Нуратадағы қарақалпақлардың хәм өзбеклердің ортақ жыраўы болған, өзбеклер оны «бахши» деп атаған. Оның мынадай қосығы халық тилинде сақланған:

Мениң атым Шаңқай бақсы,
Бир сөзим бар саздан жақсы,
Мениң хәўжим сонда келер,
Татлы болса кимнің асы.

Шаңқай жыраў – шебер жыраў болыўы менен бир қатарда, импровизатор, өз ортаны сын күлкеге бөлеп жүретуғын жүдә хәзилкеш адам болған. Ол жасаған дәўирлерде жыраўлар жолаўшылар танымайтуғын жұртқа келгенде сорастырып жүрип қызы байдың үйине түседі екен хәм үй ийеси менен бирге шыққан қызға атына жем жегизиў ушын дорбасын услататуғын болған. Дорба аўыр болғаны ушын байдың қызы дорбаның тек ғана шерегин толтырып әкелепти. Сондай пайытлардың биринде, қолындағы атдорбасын қызға созған Шаңқай жыраў:

Шаңқай жыраў мен дейди,
Қай жыраўдан кем дейди,
Қатыным жоқ, балам жоқ,
Жалғыз атым жөкем дейди. – деп айтқан екен.

Шаңқай жыраў Әлишер Наўайы, Мухаммед Физулий сыяқлы шығыстың данышпан шайырларының дөретиўшилиги менен жақсы таныс болған. Термел-толғаўларды атқарғанында олардың усылларын қолланған. Деген менен, Шаңқай жыраўда суўырып-салып айтыўшылық, яғный импровизация басым келеди.

Шаңқай жыраў хәққында биринши рет профессор Қаллы Айымбетов сөз етип, «Қарақалпақ жыраўлары» мийнетинде биринши сол жыраўды тилге алады. Ол «Халық даналығы» кітабында да Шаңқай жыраў, Хо-

резм, Бухара хәм Самарқанд әтирапындағы қарақалпақ жыраўлары репертуарларының қәлиплесийи хәққында пикирлерин билдиреди.

«Бухара, Самарқанда әтирапындағы өзбек, қарақалпақ жыраўларының репертуарлары биригип кеткен. Бухара әтирапындағы жыраўлардың жырлайтуғын репертуарынан Қурбанбай жыраў «Шийрин-Шәкер», «Ер Зийўар» дәстаны қусаған дәстанларды Бухарадағы жыраўлардан үйренип, қайтып, Хорезм өзбеклери хәм қарақалпақлар арасына келип жырлап таратты»-деп атап көрсетеди [2:46]. Соның менен бирге профессор Хорезимдеги өзбеклер, қарақалпақ жыраўларын «Бақшы» деп атаўы, Хорезимдеги өзбек, түркмен бақсылары менен қарақалпақ бақсыларының репертуарларының өзара байланыслығын, Бухарада өткен Шаңқот жыраў менен қарақалпақлар арасындағы Шаңқай жыраў екеўи бир адам екенлиги, қарақалпақ жыраўларының шертетуғын қобыз намаларының ишинде «Шаңқай намасы» деген қобыз намасы сақланғанын, Бухарадағы, Самарқандтағы жыраўлардың өзара байланысы хәққында сөз етеди.

Ал, профессор Қабыл Максетов болса өзиниң «Бухаралы қарақалпақ жыраўлары» мақаласында кеңирек мағлыўмат берип өтеди. Бухарадағы қарақалпақ жыраўлары жөнинде изленислер жүргизген Шаригүл Пайзуллаеваның мийнетлеринде де ушырасады. Илимпаз Табысқан Қанаатовтың «Таўелибай тарыйхынан там-тум сыр» мийнетинде де Шаңқай жыраў өмири хәм дөретиўшилиги бойынша гейпара мағлыўматлар берип өтилген.

Жуўмақлап айтқанда Наўайы хәм Бухара әтирапындағы өзбек, қарақалпақ жыраўларының қарым-қатнастары туўралы мәселелер үйрениўди талап ететуғын, сондай-ақ Шаңқай жыраў дөретиўшилиги фольклортаныў илиминде толық изертлениўин таппаған мәселелерден есапланады. Бул бағдарда еле де үйрениў жумысларын алып барыў керек.

Әдебиятлар

1. Айымбетов Қ. Халық даналығы. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 1968.
2. Ayımbetov Q. Xalıq danalıǵı. -Nókis: “Qaraqalpaqstan”, 2020.
3. Алимов Ә., Адамбаева Т. // «Илим хәм жәмиет». 2015, №1. 24-25-б.
4. Қанаатов Т. Таўелибай тарыйхынан там-тум сыр. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 1993.

РЕЗЮМЕ

Мазкур мақолада қарақалпақ жировчилик хунари, Бухара ва Навоий хуудлариди яшаб ижод қилган таниқли жировлар ҳақида базибир маълумотлар берилган. Ушбу хуудлардаги жировчилик мактабларининг тараккий етиш жараёни таҳлил қилинган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлена некоторая информация о каракалпакских джиравитах, известных джировах, которые жили и работали в Бухарской и Навоийской областях. Проанализирован процесс развития джировских школ в этих регионах.

SUMMARY

This article provides some information about the Karakalpak jiravic craft, well-known jiravs who lived and worked in Bukhara and Navoi regions. The process of development of Zhirrov schools in these regions is analyzed.

БАХШИЛАР РЕПЕРТУАРИДА "НАВРҮЗ" ТЕРМАЛАРИ ТАЛҚИНИ

Д.Ж.Халилова – доцент

Қарши давлат университети

Таянч сўзлар: “Наврўз” термалари, Наврўз ўйинлари, маънавий қадриятлар, миллий урф-одатлар.

Ключевые слова: сборники «Навруз», игры Навруза, духовные ценности, национальные традиции.

Key words: Navruz national teams, Navruz games, spiritual values, national traditions

Ўзбек халқ оғзаки ижодида халқимизнинг бадиий тафаккури, ақлий, ахлоқий, диний, эстетик ва рухий қарашлари, асрлардан асрларга ўтиб келаётган миллий анъаналари, қадриятлари сақланган бўлиб, булар кўпроқ ва мукамалроқ тарзда бахшичилик санъатида акс этган. Устоз фольклоршунос Т.Мирзаев алоҳида таъкидлаганидек: “Бахшиларнинг ўзлари яшаган даврнинг ижтимоий-сиёсий воқеалар ҳақида яратган терма ва дostonлар ҳам устоздан шогирдга ўтиб, эпик репертуарнинг муайян қисмини ташкил этган. Бахшилар репертуаридаги тарихий дostonлар ва тарихий воқеаларга бағишланган термалар шундай асарлардир” [1.11]. Мустақиллик даврида Чори бахши

Умировдан ёзиб олинган “Амир Темурнинг туғилиши ва болалиги” [2], Қаҳҳор бахши яратган “Қодир бахши ҳақида дoston” [3], “Темур ва Боязид” [4], Рўзи бахши Қултўраевдан ёзиб олинган “Соҳибқироннинг туғилиши” [10] тарихий дostonлари, “Наврўз”, мустақиллик байрамларига бағишлаб яратилган кўплаб термалар ҳам ижодкорлик ва бадиҳағўиликнинг ёрқин намунасиридир.

Истиклол туфайли бахшиларнинг эркин ижод қилиши, миллий қадриятларимиз, байрамларимизнинг, хусусан, қадимий “Наврўз” байрамининг тикланиши, “Наврўз” байрамида дostonлар ва термаларда мадҳ этишга имкон яратди. Чори бахши қуйлаган “Амир